

A KPD A WEIMARI ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM VÁLSÁGÁNAK IDŐSZAKÁBAN (1928–1933)

*Egy sztálinista párt stratégiája és taktikája
a „szociálfasizmus”-tézis jegyében*

Németország Kommunista Pártja (KPD), amelyet 1918 végének–1919 elejének forradalmi időszakában alapítottak, sajátos helyet foglalt el a weimari köztársaság pártrendszerében. A KPD önmagát pusztán a III. (Kommunista) Internacionálé – a Moszkvában székelő világpárt – részének, szekciójának tekintette, és a marxizmus–leninizmus ideológiája képezte „társadalom- és gazdaságpolitikai nézeteinek dogmatikus alapját”.¹

A kezdetben kis létszámú, értelmiségi csoportokból és radikális munkáskörökből létrejött forradalmi „rohamcsapat” az idők folyamán tömegpárttá nőtt, amely ugyanakkor a parlamentáris rendszer talaján működött. A tulajdonképpeni célt, a „monopolkapitalizmus osztályállamának”, a weimari köztársaság demokratikus rendjének forradalmi szétzúzását és a proletariátus diktatúrájának megteremtését, az osztály nélküli társadalom létrehozását azonban a KPD az egész itt tárgyalt időszakban nem adta fel.² Ebben az értelemben – hasonlóan a párt spektrum jobb szélén elhelyezkedő ellenfeléhez, a Nemzetszocialista Német Munkáspárthoz (NSDAP) – par excellence a fennálló (parlamentáris) politikai rendszerrel szemben álló ellenzék pozícióját töltötte be.

Az alábbi dolgozat elsősorban nem a KPD politikájának történetét helyezi vizsgálatának középpontjába a weimari köztársaság fennállásának végső időszakában, hanem egy szélesebb látószögéből kísérli meg feltárni e sok szempontból „kívül álló” párt stratégiáját és taktikáját meghatározó külső és belső koordinátákat.

Külső koordináták: a Komintern

A bolsevikok oroszországi hatalomra jutása után, és arra a forradalmi hullámra támaszkodva, amely az első világháborút követően Németországon is átsöpört, 35 kommunista és szocialista párt delegátusai 1919 márciusában Moszkvában, Lenin kezdeményezésére megalakították a III. Internacionálét, az ún. Komintern-t. Ez a szervezet az 1889-ben alapított, „csődöt mondott” szociáldemokrata II. Internacionáléval állt szemben, és a „küszöbönálló” kommunista világforradalom vezető szervének tekintette magát.³

A pártok, amelyek „szekciókként” a Kominternhez kívántak csatlakozni, kötelesek voltak a felvétel Lenin által megfogalmazott és a Kommunista Internacionálé II. világkongresszusán 1920-ban elfogadott ún. 21 feltételét teljesíteni.⁴ E határozat kötelezte a Kominternbe belépő pártokat a „reformizmus” és a „centrum” politikája elleni harcra, a „reformisták” és „centristák” (baloldali szociáldemokraták) kompromisszumok nélküli eltávolítására; valamint arra, hogy a demokratikus centralizmus elvének megfelelően a központ tekintélyének legszigorúbban, legfegyelmetettebben vessék alá magukat.

Az alábbi tanulmány eredeti, német nyelvű változata 1993 végén készült az Augsburgi Egyetemen. A szerző ezúton is köszöni Prof. Dr. Josef Becker értékes szakmai tanácsait.

A cikk a német kutatók jelenlegi álláspontját tükrözi. (Szerk.)

(16. pont: „A Kommunista Internacionálé kongresszusainak valamennyi határozata, miként a Végrehajtó Bizottság határozatai a Kommunista Internacionáléhoz tartozó összes párt számára kötelező érvényűek.”)⁵

A Komintern legfőbb szerve a világgongresszus volt, amely kétévente ült össze. Az egyes ülészakok között a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága (KI VB), illetve az ennek soraiból választott Elnökség mint állandó testület irányította az egész tevékenységet.

A KI VB képezte gyakorlatilag a Komintern hatalmi centrumát; határozatai és direktívái kötelező erejűek voltak a szekciók számára, amelyek a Moszkvából jövő parancsok és a folyamatos ellenőrzés miatt sem voltak önálló pártoknak tekinthetők. A KI VB rendelkezésére állt egy nagy bürokratikus apparátus, melyhez szervezeti, agitációs-propaganda, információs, koordinációs és nőkérdésekkel foglalkozó osztály tartozott. A szervezeti osztály volt felelős az egyes kommunista pártok „vezetéséért”, melyet írásos utasítások, instruktorok kiküldése vagy az egyes szekciókból bevont gyakornokok útján gyakorolt. Az osztályok mellett ún. országos titkárságok is működtek, amelyeknek meghatározott területi illetékességük volt. Bizonyos esetekben a KI VB meghatalmazottakat is küldhetett az egyes szekciókhoz, akik gyakran hosszabb időn át az illető országban éltek és átvették a kommunista párt közvetlen vezetését.⁶

A Komintern csúciszervei fokozatosan az orosz kommunisták irányítása alá kerültek, ami összefügg az SZK/b/P-nak a Komintern alapszabályában rögzített vezető szerepével, illetve azzal, hogy ez a „belföldi” szekció rendelkezett a legmagasabb taglétszámmal. „A Komintern »eloroszosítása« annak eredménye volt, hogy az SZK/b/P a Komintern vezetésére növekvő befolyást gyakorolt, a szervezet egyre erősebb függésbe került a szovjet állam segélyforrásaitól, és a szekciók teljesen alá voltak vetve Moszkva ideológiájának.”⁷

Az 1920-as évek végén az SZK/b/P-n belüli frakcióharcokból Sztálin egyeduralkodó győztesként került ki. Ez a tény végzetes hatással volt a Kominternre, mely teljesen a szovjet politika eszközévé vált. „Bekövetkezett a szekciók »gleichschaltolása« a moszkvai vonalnak megfelelően, mert a kommunista pártok funkcionáriusai és tagjai közvetlen vagy közvetett módon meghajoltak az SZK/b/P ideológiai-politikai vezetésre való igénye előtt, mindenekelőtt azonban azért, mert a pártvezetések és -apparátusok immár készek voltak arra, hogy a Komintern-vezetés – és ezáltal az SZK/b/P vagy pontosabban: Sztálin – minden utasítását feltétel nélkül kövessék.”⁸

A KPD a weimari köztársaságban, 1919–1928

A KPD az egyik első kommunista párt volt, amelyet felvettek a Kominternbe, és ennek második legerősebb szekcióját alkotta.⁹ A német kommunista párt útja tehát alapításától kezdve csak a világpárt mindenkori kurzusával való szoros összefüggésben határozható meg.

Az 1919. év első napján a Spartakus Szövetség és a Németország Nemzetközi Kommunistái delegátusai Berlinben megalakították Németország Kommunista Pártját. Az akkoriban kicsi forradalmi párt Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht vezetése alatt radikális-marxista programot képviselt, amely jelentős vonásaiban eltért az orosz bolsevikok álláspontjától. Röviddel megalapítása után a KPD forradalmi összetűzések részese lett (Spartakus-felkelés, müncheni és brémai tanácsköztársaság), ennek követ-

keztében elvesztette legjelentősebb vezéralakjait, és fennmaradása a konszolidálódó weimari köztársaság viszonyai között megkérdőjeleződött. A helyzet 1920 végén változott, amikor a Kominternbe való belépés ügyében megosztott Németország Független Szociáldemokrata Pártja (USPD) balszárnya mintegy 300 ezer tagjával fuzionált a kb. 80 ezres taglétszámú KPD-vel. Az így megerősödött Kommunista Párt csatlakozott a Kominternhez és elkötelezte magát a proletárdiktatúra és a demokratikus centralizmus elvei mellett. A párttörténet első periódusa az 1923. októberi kudarccal zárult, amikor is a KPD utolsó nagyobb fegyveres megmozdulása, a hamburgi felkelés – melyet az akkori mérsékeltbb pártvezetés visszavonó határozata ellenére robbantottak ki – megbukott, és az akció a párt átmeneti betiltásához vezetett.¹⁰

A KPD „harci időszakának” vége – a nemzetközi kommunista mozgalomban egyidejűleg történt változásokkal együtt – minőségi cezúrának bizonyult. Abban az időpontban, „amikor Sztálin Oroszországban hatalomra jutott, a KPD (...) elveszítette mozgásszabadságát”.¹¹

A párttörténet kurzusváltásokban és párton belüli harcokban bővelkedő második időszakában, amely 1924-től 1928–29-ig tartott, először egy radikális balorientált szárny vette át a párt irányítását (Ruth Fischer, Maslow és mások). E vezetés alatt adták ki és valószínűsítették meg a KPD bolsevizálásának jelszavát („harc a »luxemburgizmus« ellen”).¹²

A weimari köztársaság stabilizálódásával a KPD, amely egyre inkább balos-radikális irányvonalat követett, elszigetelődött; befolyása és taglétszáma visszaesett. A Komintern egy nyílt levéllel avatkozott be, ennek következtében a Fischer–Maslow-vezetést 1925 szeptemberében leváltották és az (ultra)balos csoportokat eltávolították a pártból. Az új vezetésnek, amely Kominternhez hű „baloldaliakból” (Thälmann, Dengel és mások), valamint egy – Meyer nevével fémjelzett – mérsékelt közvetítő csoportból állott, sikerült a KPD-t 1926–27-ben egy realistább politika jegyében konszolidálnia. 1928-ban azonban új „baloldali fordulat” következett be a Komintern irányvonalában, aminek következtében ezúttal a „jobboldali” kommunistákat (Brandler, Thalheimer és mások) távolították el a pártból, és a mérsékelt „opportunisták” Meyer vezetésével elveszítették pozícióikat. A párt egy új, Moszkvához hű vezetés alatt (Thälmannal, H. Remmelével és Neumannal az élen) lépett a gazdasági világválság időszakába.¹³

Erre az időre befejeződött a KPD sztalinizálásának folyamata, amely „bürokratikus uniformizálást, s ezáltal a pártvezetésnek a hivatásos apparátusra támaszkodó majdnem korlátlan hatalmát”, a „sztálini politikától való feltétel nélküli függőséget” jelentett. Mindennek eredményeképp a KPD „a szovjet állam ultrabaloldali segédcapatává” vált,¹⁴ és ez vezetett végül a KPD 1929-től 1933-ig folytatott, végzetesnek bizonyult szélsőséges, „szektás” politikájához.¹⁵

A Kominteren fordulata „balra”, 1928–1929

Az SZK/b/P XV. kongresszusán 1927 decemberében Sztálin merész „stratégiai” tézissel lépett a nyilvánosság elé. Eszerint 1927-ben a világháború utáni Európa történetében egy „harmadik periódus” vette kezdetét, egy új forradalmi offenzíva időszaka. (Sztálin periodizálása szerint az első forradalmi éra 1918-tól 1923-ig tartott, melyet 1924 és 1927 között a tőke stabilizálódása követett.) Ezt az alig megalapozott tézist, amely néhány megtörtént eseményre támaszkodott (az 1927. júliusi bécsi munkásfelkelésre és német,

illetve lengyel kommunisták bizonyos választási sikereire), a KI VB 9. plénuma 1928 februárjában magáévá tette.¹⁶

E súlyos következményekkel járó folyamat – a Komintern ún. „balra fordulása” – példáján jól megvilágíthatóak a kölcsönös összefüggések a szovjet párt- és belpolitika, illetve a Komintern (azaz a nemzetközi kommunista mozgalom) által követett irányvonal között. Ezekre a folyamatokra a történeti irodalom már felhívta a figyelmet.

Az egyik értelmezés szerint az új „forradalmi” koncepció abból indult ki, hogy „a kapitalista világban két egymással ellentétes tendencia létezik; az egyik, amely »bolsevizmus elleni keresztes hadjáratot« tervez, és egy másik, amely egy intervenciós háborút »a kapitalista országokban egyre erősödő forradalmi erők« és a polgári államok egymás közötti ellentéteinek fokozódása miatt túl kockázatosnak tart, s ezért azt elutasítja.” A kommunista pártok tevékenységének Sztálin által indikált radikalizálása a második tendenciát kívánta volna támogatni és ezáltal egy, a Szovjetunió elleni állítólagos háború újra és újra emlegetett „fenyegető veszélyét” elkerülni.¹⁷

Még elfogadhatóbbnak tűnik egy másik magyarázat, amely a szovjet belpolitikai viszonyoknak az egész Komintern-politikára való kivetítéséből indul ki. Az 1930 körüli évek a Szovjetunióban a „második modernizálás” időszakát jelentették, ekkor zajlott le a mezőgazdaság kollektivizálása „a szocializmus egy országban való felépítésének” utolsó lépéseként. A sztálini kollektivizálás rendkívül nagy feszültségeket váltott ki a Szovjetunióban, amelynek következményeképp különös határozottságot és fegyelmet követeltek meg nem csak az SZK/b/P soraiban, hanem – az egyes nemzeti szekciók gyökeresen különböző helyzetének figyelembevétele nélkül – az egész Kominternre vonatkozóan is. „A sztálini frakció megtisztította a pártot minden más frakciótól, elhatárolódott minden más politikai csoportosulástól Oroszországban, és ezen feltételek megvalósítása után megkezdte a »forradalmi rohamot«, amelynek célja a »szocializmus felépítése« volt Oroszországban. Hasonló feltételeket kellett teremtenie saját keretei között a világ összes kommunista pártjának, mindenekelőtt a KPD-nek. Valamennyi nem sztálinista elemet kizártak az adott pártokból, minden nem kommunista párttal szemben kíméletlen harcot hirdettek. A saját soraikban való tisztogatások lezárása és a teljes önelszigetelés után a nem orosz kommunisták – hasonlóan a bolsevikokhoz Oroszországban – azzal az igénnyel léptek fel, hogy az adott nemzet érdekeit egyedül ők képviselik.”¹⁸

Ez az ultrabal önelszigetelő politika az egyes kommunista pártokat – melyek az SZK/b/P által gyakorolt állami hatalommal nem is rendelkeztek – „politikai gettóba” zárta, ahol a „mindenki ellen” felvett harcuk során a reális politikai viszonyok iránti érzéküket elveszítették. Különösen végzetesnek bizonyult ebben az összefüggésben az a tény, hogy minden nem kommunista politikai erőt általánosítva „fasisztaként” bélyegeztek meg és támadtak.¹⁹ Ezen „skizofrénia” pregnáns példája az ún. „szociálfasizmus”² teória érvényre juttatása.

A „szociálfasizmus”²tézis

A „szociálfasizmus” – tehát a szociáldemokrácia és fasizmus paradox identifikációja – tézisének létrejötte a kommunista mozgalmon belül úgy értelmezhető, mint a kommunisták két „ősellenség”²képének egy komplexumban való összeolvadása. Az egyik komponenst a szociáldemokrácia, a munkásosztály „árulója” alkotja, a másikat a fasizmus mint a világgkommunizmus megtestesült halálos ellensége.

A szociáldemokrácia és a fasizmus leegyszerűsítő azonosítása azonban azt a célt is szolgálta, hogy „egységes képet hozzanak létre a polgári-kapitalista társadalomról. A Komintern-teoretikusok felvázoltak egy egyszerű sémát az osztálytársadalom formáiról, amelyben tagadták e formák közötti releváns különbségek minden lehetőségét.”²⁰

Ami a szociáldemokráciát kommunista nézetből illeti, ismeretes, hogy a kommunista mozgalom keletkezési és önmeghatározási időszakában a szociáldemokráciától való elhatárolódás fontos szerepet játszott. Ettől a periódustól kezdve a szociáldemokrácia „állandóan történelmi árulásának stigmáját viselte, melyet a nemzetközi szocializmus elveinek feladása miatt kapott, és erről az elvi politikai síkról kiindulva harcoltak ellene. Az elméleti-politikai alapvetést ehhez az elkeseredett vitához mindenekelőtt Lenin szolgáltatta, amikor az első világháború idején a többségi szociáldemokrácia elleni támadásba ment át és egyben megkísérelte, hogy magyarázatot adjon a II. Internacionálé pártjainak politikailag súlyos következetlenségére.” Lenin fogalmazta meg ún. „opportunizmus”-téziseiben, hogy a munkásosztály felső rétegei, a „munkásarisztokrácia” és egyúttal a II. Internacionálé munkáspártjai árulók, a burzsoázia „ágensei” lettek, amely „elpolgáriasodásukban” és a monopolkapitalizmus politikai intézményrendszerébe való betagozódásukban mutatkozik meg.²¹

Amikor tehát Sztálin és a Komintern-vezetés – amint a következőkben látni fogjuk – azt hangoztatták, hogy a szociáldemokraták különösen veszélyesek, lényegében „a Lenin által többször ismételt szociálsoviniszta-minősítéshez és az ún. centristák ellen folytatott megalkuvás nélküli harcához” kapcsolódtak.²²

A másik részről a „fasizmus” a kommunista szóhasználatban már az 1920-as években felbukkant; jelentősebb különbségtétel nélkül alkalmazták antikommunista erők megjelölésére.²³

A szociáldemokrata és fasiszta politika „elvi azonosságáról” szóló tételt elméleti szinten első ízben a Komintern VB elnöke, Zinovjev dolgozta ki 1924-ben.²⁴

Ezen év szeptember 20-án jelent meg Sztálin cikke a Bolsevik című folyóiratban, mely a „szociálfasizmus”-tézist immár a széles nyilvánosság elé vitte, s e nézetek a Komintern politikájának is állandó részévé váltak. Sztálin kijelentette, hogy a fasizmus a burzsoázia „harc szervezete” és a szociáldemokrácia a fasizmus „mérésékelt szárnya”. Fasizmus és szociáldemokrácia nem zárják ki egymást, mert nem ellenpólusok, hanem „ikertestvérek”.²⁵

A Komintern VI. kongresszusa (1928. július–szeptember) – részletesebben ugyan nem kifejtve – megerősítette e téziseket; leszögezte, hogy „a »munkásarisztokrácia vezetőinek elpolgáriasodása« fasizálódással egyenértékű. A szociáldemokrata fasizmus jöllehet nem »klasszikus« fasizmus, de »szociálfasizmus«”.²⁶

A Komintern „balra tett fordulata” során a szociáldemokrácia fasisztának minősítése még erőteljesebb vonásokkal bővült. A KI VB 10. plénümán 1929 júliusában a szociáldemokrácia immár beteljesedett fasizálódásáról volt szó. A „szociálfasizmus klasszikus hazájaként” Németországot nevezték meg.²⁷

Az elméleti tézisek alátámasztására tisztán aktuálpolitikai ismérveket hoztak fel. Többek között a Németország Szociáldemokrata Pártjának (SPD) kormányzati gyakorlatára, majd annak a „fasiszta” Brüning-kormányval szembeni toleráns politikájára hivatkoztak.²⁸ 1929. május 1. után – amikor is a szociáldemokrata vezetés alatt álló berlini rendőrség a KPD betiltott demonstrációját véresen feloszlatta – a „szociálfasizmus”-tézis „szinte folytonos átvételét” lehet a német kommunista sajtóban kimutatni.²⁹

A korabeli kommunista értelmezési kísérletekben, melyeket a nemzetiszocializmus és a szociáldemokrácia viszonyáról alkottak, kétféle teoretikus megközelítésmódot lehet felismerni. Az első szerint az NSDAP és az SPD között egyfajta „munkamegosztás” létezett, melynek célja a kapitalista rendszer fenntartása volt: a náciik szolgáltatták a felfegyverzett rohamcsapatokat, míg a szociáldemokraták a polgári államapparátus keretein belül működtek. A másik megközelítés az ún. „két kártya”-elmélet volt, amely kimondta, hogy a szociáldemokrácia „demagógiája” a gazdasági válság során lelepleződött a munkásosztály előtt, ezért a burzsoáziának hatalma megtartásának érdekében megmaradt utolsó kártyáját, az NSDAP-t kellett bevetnie „a német munkásság fenyegető forradalma” ellenében.³⁰

Az NSDAP felemelkedése azonban, mely a Komintern-vezetést teljesen váratlanul érte, arra kényszerítette a kommunista teoretikusokat, hogy „részleges” revízió alá vegyék „szociálfasizmus”-elméletüket; így „a KI VB 1930 februárjától óvott a »túlzásoktól« a »szociálfasizmus« elleni harcban”.³¹ E koncepció megváltoztatására vagy jelentősebb módosítására azonban – a növekvő nemzetiszocialista veszély, sőt Hitler uralomra jutása ellenére – 1934–35-ig nem került sor.³²

A leegyszerűsített jelszó: „A szociálfasizmus fasizmus tettekké” és szocializmus frázisokban”³³ abszurditása világosan megnyilvánult Németországban a KPD-nek az SPD elleni harcában.

1929 és 1933 között a KPD az SPD-t tekintette a „fő ellenségnek” és nem az NSDAP-t, a „klasszikus” fasiszta pártot. Emögött – a Komintern politikájának megfelelően – az a felfogás húzódott meg, hogy „a tulajdonképpeni vetélytárs a munkásosztály vezetéséért” vívott harcban az SPD, amely megakadályozza, hogy a munkásosztály minden erejével a „nacionálfasizták” és végsősoron a kapitalista uralom ellen harcoljon.³⁴

A stratégiai cél e koncepció háttérében – vagyis a munkásosztály akcióegységének helyreállítása a kommunisták vezetése alatt, az ún. „egységfront” terve – az 1930-as évek elején már nem volt új keletű. Az 1920-as évek kezdetén kialakult elképzelések szerint elméletileg három formája lehetett az egységfrontnak: a) „egységfront alulról” („valamennyi valóban forradalmi munkás” mozgósítása); b) „egységfront alulról és egyidejűleg felülről” (együttműködés szociáldemokrata munkásokkal és vezető szervekkel); c) „egységfront csak felülről” (kooperáció a legfelsőbb vezetések között). Zinovjev, aki az egységfront-koncepció kialakításában fontos szerepet játszott, a gyakorlatban csak az első, esetleg a második formát tartotta kivitelezhetőnek.³⁵

A KPD vezetése az egységfront koncepcióját 1928-ig rugalmasan, ezután azonban egyre inkább mint „támadóeszközt” alkalmazta az SPD ellen. 1930-tól a KPD megfelelő akciói „semmiképp a szociáldemokrata munkásokkal való együttműködést célozták, hanem sokkal inkább az SPD vezetésének befolyását kívánták gyengíteni, hogy (a KPD) legyen az így elidegenített munkástömegek gyűjtőmedencéje”.³⁶

A Komintern SPD-vel szembeni különös „engesztelhetetlenségének” magyarázataként a történettudományi kutatásban általában azzal a felfogással lehet találkozni, hogy a háttérben a Szovjetunió rendkívüli biztonsági igényei és egy intervenció háborútól való félelem húzódhattak meg. Eszerint a Szovjetunió a szociáldemokráciában – és elsősorban az SPD-ben – az „agresszív intervencionista nyugati front” mozgatóját látta, és leginkább ezért állt vele hadilábon.³⁷

Mivel ez a koncepció számos belső ellentmondást tartalmaz (vö. például az SPD közismerten pacifista beállítottságát), az újabb kutatás azt a véleményt képviseli, hogy nem

az intervenciótól való félelem volt a Komintern SPD-vel szembeni ellenséges magatartásának legfőbb oka, hanem „az a szokatlanul éles kritika a sztálini kollektivizálási intézkedésekkel szemben, amely szociáldemokrata körökből indult ki”, és amely marxista megalapozottsága miatt különösen érzékenyen hatott.³⁸

A KPD stratégiája és taktikája, 1929–1933

A KPD tevékenysége a weimari köztársaság utolsó időszakában a sztálini Komintern által meghatározott ultrabal „elkülönülési politika” jegyében folyt, a párt ezen ideológiai alapról kiindulva támadta a fennálló államot és annak politikai-társadalmi intézményeit. „A reálpolitika 1926–27-ben folytatott gyakorlatával ellentétben a KPD immár tisztán obstrukciót folytatott, radikális baloldali pozícióból vette fel a harcot valamennyi politikai erővel mint »fasiszta ellenséggel« szemben.”³⁹

Korábban említettük, hogy a Komintern – Sztálin tézise alapján – 1927–28-tól azt a nézetet képviselte, hogy a világháború utáni kapitalista társadalom a forradalmi krízis „harmadik időszakába” lépett. Ennek megfelelően a kommunista pártok részéről a munkásosztály radikalizálódását várták, de ugyanakkor a „fasizálódott” polgári államok ellentámadására is számítottak.

„Ebben a helyzetben az »osztály osztály ellen« jelszavával kívánták jelezni, hogy egyedül a kommunisták képviselik a munkásságot, és valamennyi más politikai erő ellen küzdeniük kell. Másrészt a kommunista pártok fő feladata a fontosabb országokban (mindenekelőtt Németországban) a forradalom előkészítése, a szovjetrendszer és a »proletariátus diktatúrája« érdekében vívott harc volt. A stratégiai fő célnak ezért a munkások többségének megnyerését kellett tekinteni a kommunisták javára. Ez mindenekelőtt harcot jelentett a »fasizálódott« szociáldemokrácia (»szociálfasizmus«) ellen, mivel az gátolta meg, hogy a munkások áttérjenek a kommunizmus oldalára. Különösen a baloldali szocialisták voltak emiatt a leküzdendő fő ellenség. A Komintern gazdasági akciókkal kívánta a küzdelmet kezdeni, hogy aztán politikai harcra térjen át, ami a szakszervezeti vezetés elleni támadásokat is jelentette (szükség esetén a szakszervezetek megosztásáig).”⁴⁰

A Komintern e stratégiai koncepciója 1934–35-ig érvényben maradt, és kötelező erővel meghatározta a KPD alapvető politikai irányvonalát az 1929-től 1933-ig terjedő időszakban.

Először is a KPD elkötelezte magát, hogy teljes erejéből megakadályoz egy Szovjetuniót „fenyegető” intervenció háborút. Ugyanakkor belpolitikailag a polgári weimari állam és intézményei elleni harc fokozását tűzte ki célul. (Mindenesetre az 1929–1933-as időszakban nem történtek előkészületek a KPD részéről a politikai rendszer fegyveres megdöntésére. Sokkal inkább bíztak a forradalom „megérlelődésében” Németországban.) A KPD önmagát a forradalmi munkásosztály egyetlen képviselőjének tekintette, ennek megfelelően számára minden más politikai párt legyőzendő volt mint „ellenforradalmi”, mint „fasiszta” erő. (Ebben az értelemben az NSDAP csak egyike volt ellenfeleinek, a töke egyik „ügynöke” a többi között, ami természetesen egyenértékű volt a nemzetiszocializmus jelentőségének lebecsülésével.) A munkásosztályon belül pedig a „fasizálódott” szociáldemokrácia alkotta a „halálos ellenséget”, amelyet szétzúzandónak minősítettek. (A KPD mindenféle valódi egységfrontot elutasított, az „egységfront alulról” jelszava csupán a bázis leválasztásának szándékát takarta az SPD-vezetésről.)⁴¹

E szigorúan vett stratégiai fő vonal ellenére a KPD napipolitikája az 1929-től 1933-ig terjedő időszakban számos ingadozást és taktikai fordulatot mutatott. Ezek egyrészt a Komintern egyre újabb taktikai húzásaira, másrészt az aktuális politikai helyzet változásaira vezethetők vissza Németországban, illetve a KPD-n belül.

Hermann Weber szerint a KPD stratégiájában 1929 és 1933 között hét taktikai fordulatot lehet kimutatni:⁴²

Az első időszakban, 1930 tavaszáig a KPD teljes egészében követte a Komintern által 1927–28-ban megszabott – fentebb már tárgyalt – irányvonalat. A KPD támadásának fő irányát a szociáldemokrácia ellen fordította, és harcra hívott fel a fasizmus „minden formája” ellen. A gyakorlatban ez a taktika gyorsan a párt elszigetelődéséhez vezetett; ez abban a tényben is megmutatkozott, hogy – a gazdasági világválság egyre erősödő hatásainak ellenére – a KPD befolyása ebben az időben (taglétszámban, az 1929. végi tartományi és helyhatósági választások során) stagnált.

1930 tavaszán a Kominternben az ultrabal politika bizonyos mértékű lefékezésére került sor, amelyet a saját helyzetével elégedetlen KPD Végrehajtó Bizottsága is hamarosan követett. Az aktuális belpolitikai események Németországban kedvező feltételeket nyújtottak egy taktikai fordulathoz: a Müller-kormány bukása (1930. március 27.) után a szociáldemokraták kiváltak a hatalomból, s ez jelentős változásokkal járt együtt az ország politikai életében. A KPD Politikai Bizottsága 1930. április 5-én leváltotta az ultrabal kurzus legjelentősebb képviselőjét, Paul Merkert, így szabaddá vált az út az új taktikai vonal érvényesítése előtt.

Az 1930 áprilistól érvényes új taktika a szociáldemokratákhoz való viszonyban hozott némi javulást; az SPD vezetését nem, de a párt tagjait és választóit már differenciáltabban ítélték meg.

A következő taktikai fordulatra 1930 nyarán került sor. Kiváltó oka egyrészt az NSDAP felemelkedése volt, melyet a KPD-nak is tudomásul kellett vennie, döntően azonban a szovjet külpolitika érdekei játszottak benne szerepet: a német–francia közeledést minden eszközzel meg kell akadályozni a német–szovjet együttműködés ösztönzése érdekében. 1930. augusztus 24-én a KPD Végrehajtó Bizottsága megjelentette a „Programnyilatkozat a német nép nemzeti és szociális felszabadításáról” című dokumentumot. A nyilatkozat egyértelműen állást foglalt az NSDAP-vel szemben, egyidejűleg azonban a náciékhoz hasonló erősen nacionalista jellegű szóhasználatlal támadta a Young-tervet, a jótételi fizetéseket és a versailles-i békeszerződést.

1930 decemberében a KPD-vezetés egy újabb helyzetértékelését követően került sor a harmadik taktikai fordulatra. A Brüning-kormány által 1930. december 1-jén kiadott szükségrendeletben a KPD hirtelen a weimari rendszer teljes átalakítását vélte felfedezni; azt hangoztatta, hogy a fasizmus diktatúrája máris hatalomra került, és ezért most a kormányzatban kell a „fő ellenséget” látni. (Később még a Komintern vezetése is elhibázottnak nevezte ezt a helyzetmegítélést.)

A KPD 1931 áprilisában végrehajtott negyedik taktikai fordulatát a KI VB II. plénuma (1931. március–április) kezdeményezte. Ez ismét fokozott harcot jelentett az SPD ellen. A weimari pártrendszer differenciáltabb szemléletét ismét feladták, a fő támadási irányba újból a „szociálfasizmus” került.

1931 októbertől 1932 tavaszáig (ötödik fordulat) a KPD megkísérelt – az SPD és NSDAP változatlan egyenlősítése mellett – az üzemekben folyó pártmunkára összpontosítani, és mindenekelőtt szakszervezeti politikájában ekkor rugalmasabb, konstruktívabb vonások érvényesültek.

1932. május 25-én az NSDAP-frakció a porosz tartományi gyűlésben tette át a kezét Pieckre, a kommunista szónokra. Ez volt a közvetlen kiváltó oka a hatodik taktikai fordulatnak, a KPD-proklamáció kiadásának egy „Antifasiszta Akció” létrehozása érdekében, amely a KPD harci taktikáját ismét elsődlegesen az egyre látványosabban erősödő NSDAP ellen határozta meg. Ez a taktikai fordulat jelentette a KPD-politika legjelentősebb változását 1929 óta. A párt NSDAP-vel szembeni magatartása konzekvensebb és keményebb lett, az SPD-vel és a szakszervezetekkel szemben differenciáltabb.

Az utolsó taktikai fordulatot a legalitás időszakában 1932 októberében tette a KPD. A kommunisták 1932. júliusi választási sikere már a távolságtartás újabb erősödését hozta a konkurens SPD-vel szemben. Döntően hatott azonban a KI VB 12. plénuma (1932. augusztus 27–szeptember 15.), melynek nyilatkozata a „relatív stabilizálódás” végéről arra indította a KPD-t, hogy fő csapását ismét az SPD irányába mérje, és ez az irányvonal nem változott többé Hitler hatalomra jutásáig.

Bár a KPD „cikkakk”-kurzusa 1929-től 1933-ig éppenséggel nem volt mentes az elmentmondásoktól, ma már mégis jól látható, hogy „nem csak a KPD fő irányvonalában tükröződött a Komintern stratégiája, hanem a német kommunisták taktikáját is elsődlegesen Moszkvából határozták meg. A KPD betagozódása a Kominternbe jóval több volt, mint szervezeti kérdés, ez a politikai koncepció szempontjából is döntő volt.”⁴³

A KPD belülről: bázis és ütőerő

A gazdasági világválság kihatásai radikalizálták a német munkásosztályt és összességében erősítették a KPD befolyását. A KPD szavazóinak száma a birodalmi gyűlési választásokon 1928-tól 1932 novemberéig folyamatosan nőtt (1928: 3 264 000 szavazat – 10,6%; 1930: 4 592 000 szavazat – 13,1%; 1932. július: 5 283 000 szavazat – 14,3%; 1932. november: 5 980 000 – 16,9%).⁴⁴ A pártnak 1928-ban 130 ezer, 1932 végén már 252 ezer tagja volt.⁴⁵

Tény, hogy ezek a számok keveset árulnak el a KPD tényleges súlyáról a weimari köztársaságban. Legalább ilyen fontos kérdés, mennyire összefogottan, milyen erőpotenciállal állt a KPD – a kölcsönös elutasítás jegyében – a weimari rendszerrel szemben.

A KPD az 1929-ig lezajlott „sztalinizálás” következtében egy teljesen központosított szervezetté vált, melynek gyakorlatában a „demokratikus centralizmus” elvéből a demokratikus komponenseket teljesen száműzték. A párt illetően átalakulása együtt járt „a belső pártstruktúrák megváltozásával, egy monolitikus, szigorúan fegyelmezett és központosított organizáció létrejöttével, melyben a vezetés a hierarchikusan felépített pártapparátus segítségével (...) uralta a tagságot, és a politikai tevékenységet a sztálini SZK/b/P szellemében és utasításainak megfelelően gyakorolta”.⁴⁶ Az „egységes” KPD, melyben nem tűrték a pártvonaltól való eltéréseket vagy frakciók létrehozását – amire Thälmann és más KPD-vezetők oly büszkék voltak –, csupán merevségében mutatott egységet.⁴⁷

A pártvezetés és a pártapparátus abszolút vezetési igénye ellenére számos jel mutat arra, hogy közöttük és a tagság, illetve szimpatizánsok között jelentős különbségek nyilvánultak meg. Úgy látszik, hogy a pártvezetők leegyszerűsített „fasiszmus”² és „szociálfasiszmus”²tézisei az „alul levők” között nem találtak osztatlan megértésre. A párt alkalmatlansága arra, hogy lényegi különbségeket felismerjen – mint például a Brüning-kormány esetében, melyet a KPD már fasiszta rezsimeknek nevezett –, talán ak-

koriban még nem volt nyilvánvaló.⁴⁸ A nemzetiszocialista veszély nem kellő figyelembevételével – amint ez az 1930. szeptemberi választások során is megmutatkozott, amikor az NSDAP nagy előretörése ellenére a KPD önmagát ünnepelte választási győztesként – már a kortársak előtt sem maradhatott észrevétlenül.⁴⁹ A „szociálfasizmus”-tézis hangsúlyozásával, az SPD „fő ellenségnek” nyilvánításával a KPD egyrészt alábecsülte a nemzetiszocializmus részéről jövő fenyegetést, másrészt zavart okozott követői között a munkásság soraiban.⁵⁰

Még megtévesztőbb hatásúak lehettek a KPD alkalmi, taktikai indíttatású közeledési, illetve együttműködési gesztusai a szélsőjobboldal felé. A „Program a nemzeti felszabadításról” című nyilatkozatnak az NSDAP nacionalista jelszavaihoz hasonló hangvételéről már szóltunk. Az itt említendő legjellemzőbb példa azonban az 1931. évi poroszországi népszavazás esete, amikor a KPD – a Komintern utasításának megfelelően – az NSDAP és a Német Nemzeti Néppárt (DNVP – Deutschnationale Volkspartei) oldalán vett részt a szociáldemokrata kormány ellen kezdeményezett népszavazáson.⁵¹

Azt a tényt, hogy „sok kommunista volt, akik a szociáldemokratákkal egyesülni akartak a fasizmus elleni harcban” és „nem minden kommunista fogadta el fenntartás nélkül a szociálfasizmusról szóló doktrína képtelen rágalmazását”, bizonyítják a birodalmi belügyminisztérium 1932 nyaráról származó helyzetjelentéseinek újabb keletű vizsgálatai. A pártvezetés és a bázis beállítottsága közötti ellentétekre utalhat e feljegyzésekben az is, miszerint a KPD korabeli Antifasizta Akciója „figyelemre méltó visszhangra talált” a párttagság körében.⁵²

A párt bázisa azonban önmagában sem egységes, sem „önzetlenül fegyelmezett” nem volt, a brosrák állításaival ellentétben. Szociális összetétele szerint a KPD a gazdasági válság éveiben a munkanélküliek pártja lett.⁵³ 1931 végén a párttagok 78 százaléka volt munka nélkül, 1932 áprilisában már 85 százaléka.⁵⁴ (Ez azt jelentette, hogy a párt az üzemekben alig volt képviselve.⁵⁵) Rendkívül erőssé vált a fluktuáció a pártban: 1931-ben a tagok 38 százalékát, 1932-ben 54 százalékát⁵⁶ (más adatok szerint 80 százalékát⁵⁷) érintette ez a jelenség. A párttagok szinte állandóan növekvő száma nem ellensúlyozhatta a személyi struktúra e jelentős instabilitását – a funkcionáriusok körében is⁵⁸ –, mely végzetes hatással volt a párttra, hiszen ezáltal ütőerejének jelentős részét elveszítette már 1933 előtt.

Hitler hatalomra jutása meglepte a kommunistákat, akik – az 1923–24. évi betiltás viszonylag enyhe körülményeit mércéül véve – nem alaposan felkészülve, mondhatni csak fél szívvel rendezkedtek be az illegálitás körülményeire. A párttagság az „ultracentralizmus” miatt képtelen volt önálló, konspiratív tevékenységre. A Reichstag égése után a pártot véresen szétverték, és – formális betiltás nélkül – feloszlatták.⁵⁹

Jelenthetett-e a KPD alternatívát?

A KPD mint par excellence rendszerellenes ellenzéki párt, melynek célja a polgári állam forradalmi megdöntése volt, a későbbiekben sokoldalú bírálat tárgyává vált mint olyan politikai erő, mely hozzájárult ahhoz, hogy a weimari demokrácia „balról és jobbról” felőrldött.⁶⁰

Nyilvánvaló, hogy – a fentebbi kijelentések igazságtartalmától függetlenül – a KPD a weimari köztársaság megsemmisítését nem abban a formában akarta, ahogy ez megtörtént. Az adott helyzetben lehetséges alternatívára vonatkozó kérdést tehát csak olyan

értelemben érdemes feltenni, hogy vajon egy esetleges együttműködés, talán „egységfront” a szociáldemokratákkal megakadályozhatta volna-e Hitler győzelmét.

Az ultrabal kurzus, melyet a KPD – a Komintern instrukcióinak megfelelően – az 1929 és 1933 közötti években követett, a kommunistákat szövetségre alkalmatlanná tette minden irányban, a párt a teljes izoláció állapotába került.⁶¹ Az „osztály osztály ellen”-teória, a proletárdiktatúrára törés nem találkozott a weimari állam valóságával.⁶² „Fatális elméleti deficitje” miatt a KPD-vezetés nem tudott az aktuális politikai helyzethez kötődni, azaz adekvát cselekvésre is képtelen volt. Nem csoda, hogy az önmaga elé állított kettős feladat megoldása – az NSDAP leküzdése és az SPD gyengítése egyidejűleg – „a priori” lehetetlennek bizonyult.⁶³ A párt szervezeti-strukturális gyengeségét nem lehetett a „demokratikus centralizmus” impozáns homlokzata mögött elrejtetni. A kutatásban egyhangúlag az a felfogás uralkodik – néhány ultrabalos véleménytől eltekintve⁶⁴ –, hogy a KPD a weimari köztársaság fennállásának utolsó szakaszában sem kész, sem képes nem volt bármilyen konstruktív politikát folytatni.

A másik oldalon az SPD alapvetően ugyanúgy elutasítóan állt mindenféle együttműködéssel szemben, mint a KPD.⁶⁵ Ez a magatartás természetesen magyarázható azzal, hogy az SPD maga is defenzívába szorult a jobbról és balról jövő támadások keresztüztében,⁶⁶ amint ezt a szociáldemokraták részéről használt egyenlősítő gúnykifejezés mutatta: „Nazi = Kozi”.⁶⁷ Mindazonáltal kijelenthető, hogy az SPD is vétkes volt a munkásegység megvalósításának kudarcában.⁶⁸

*

Összefoglalóan csatlakozhatunk a kutatásban általánosan képviselt nézethez,⁶⁹ miszerint egy lehetséges együttműködésnek, egységfrontnak a két legnagyobb munkáspárt, a KPD és az SPD között legkésőbb 1928 után már objektíve nem volt realitása; tehát nem jelenthetett valódi alternatívát a weimari köztársaság bukásához vezető úton.

Jegyzetek

- 1 *Vogt, Martin*: Parteien in der Weimarer Republik. In: Bracher, Karl Dietrich és mások (szerk.): Die Weimarer Republik 1918–1933. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 2. kiad., 1988. 135.
- 2 *Schönhoven, Klaus*: Strategie des Nichtstuns? Sozialdemokratischer Legalismus und kommunistischer Attentismus in der Ära der Präsidialkabinette. In: Winkler, Heinrich A. (szerk.): Die deutsche Staatskrise 1930–1933. München, Oldenburg, 1992. 64. Továbbiakban: Winkler (szerk.).
- 3 *Kinder, Hermann–Hilgemann, Werner*: dtv-Atlas zur Weltgeschichte. 2. kötet, München, dtv, 25. kiad., 1991. 419.
- 4 *Weber, Hermann* (szerk.): Der deutsche Kommunismus. Dokumente 1915–1945. Köln, Kiepenheuer und Witsch, 3. kiad., 1973. 202. 55. sz. jegyzet, Továbbiakban: Weber (1973).
- 5 *Weber* (1973), 202–207. (Idézet: 206.)
- 6 *Weber*: Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Frankfurt a. M., Europäische Verlagsanstalt, 1969. 294–297. Továbbiakban: Weber (1969).
- 7 *Weber* (1969) 298.
- 8 *Weber* (1969) 299.
- 9 uo.
- 10 *Weber* (1973) 15 sk. 1.; vö. ehhez: *Luz, Rudolf*: KPD, Weimarer Staat und politische Einheit der Arbeiterbewegung in der Nachkriegskrise 1919–1922/23. Konstanz, Hartung-Gorre, 1987.
- 11 *Angress, Werner*: Die Kampfzeit der KPD 1921–1923. Düsseldorf, Droste, 1973. 517.
- 12 *Weber* (1973) 16 sk. 1.

- 13 *Weber* (1973) 17.
- 14 *Weber* (1969) 12.
- 15 *Weber*: Einleitung. In: *Flechtheim, Ossip*: Die KPD in der Weimarer Republik. Frankfurt a. M., Europäische Verlagsanstalt, 3. kiad., 1973. 52. Továbbiakban: *Weber* (Flechtheim).
- 16 *Luks, Leonid*: Entstehung der kommunistischen Faschismustheorie. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1985. 130.
- 17 *Bahne, Siegfried*: Die KPD und das Ende von Weimar. Frankfurt a. M., Campus, 1976, 69 sk. 1. (Idézet: 69.)
- 18 *Luks*: i. m. 147.
- 19 *Luks*: i. m. 148.
- 20 *Kalambokis, Photios*: Soziologische Aspekte der kommunistischen These vom Sozialfaschismus zur Theorie und Praxis der KPD 1929–1933. Phil. Diss., Frankfurt a. M., 1967. 97.
- 21 *Kalambokis*: i. m. 73 skk. 1. (Idézet: 73–74.)
- 22 *Petzold, Joachim*: SPD und KPD in der Endphase der Weimarer Republik. In: Winkler (szerk.), 79.
- 23 *Spiegel, Joseph*: Die Faschismus-Konzeption der KPD 1929–1933. Münster, Lit-Verlag, 1986. 33.
- 24 uo.
- 25 *Spiegel*: i. m. 33 sk. 1.
- 26 *Kalambokis*: i. m. 83.
- 27 *Kalambokis*: 85.; *Luks*: i. m. 137 skk. 1.
- 28 *Spiegel*: i. m. 34 sk. 1.; *Wippermann, Wolfgang*: Faschismustheorien. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 5. kiad., 1989. 19 skk. 1.
- 29 *Spiegel*: i. m. 118.
- 30 *Spiegel*: i. m. 120 sk. 1.
- 31 *Luks*: i. m. 142.
- 32 *Spiegel*: i. m. 122 sk. 1.
- 33 *Spiegel*: i. m. 35.
- 34 *Spiegel*: i. m. 122.
- 35 *Spiegel*: i. m. 153 sk. 1.
- 36 *Spiegel*: i. m. 155.
- 37 *Vö. Luks*: i. m. 151 sk. 1.
- 38 *Luks*: i. m. 152 sk. 1. (Idézet: 152.)
- 39 *Weber, Hermann*: Hauptfeind Sozialdemokratie. Düsseldorf, Droste, 1982. 13. Továbbiakban: *Weber* (1982).
- 40 *Weber* (1982) 18.
- 41 *Weber* (1982) 18 sk. 1.
- 42 *Weber* (1982) 21–63.
- 43 *Weber* (1982) 65.
- 44 *Kolb, Eberhard*: Die Weimarer Republik. München, Oldenburg, 3. kiad., 1993. 282 sk. 1.
- 45 *Weber* (1982) 13.
- 46 *Weber* (1982), 94 skk. 1. (Idézet: 94.)
- 47 *Weber* (1969), 244 sk. 1.
- 48 *Petzold*: i. m. 81.
- 49 *Luks*: i. m. 144 sk. 1.
- 50 *Weber* (1969) 240.
- 51 *Weber* (1969) 242 sk. 1.
- 52 *Petzold*: i. m. 91–95. (Idézet: 94.)
- 53 *Wachtler, Johann*: Zwischen Revolutionserwartung und Untergang. Frankfurt a. M., Lang, 1983. 243.
- 54 *Weber* (1969), 243.
- 55 *Weber* (1982), 103 sk. 1.
- 56 *Weber* (Flechtheim), 67.
- 57 *Wachtler*: i. m. 243.
- 58 *Weber* (1982) 103 sk. 1.
- 59 *Zierer, Dietmar*: Niedergang und Zusammenbruch der Weimarer Parteien von 1930 bis 1933. München, Bogen-Verlag, 1973, 16 skk. 1.
- 60 *Vö. Petzold*: i. m. 83.
- 61 *Pirker, Theo*: Zum Verhalten der Organisationen der deutschen Arbeiterbewegung in der Endphase der Weimarer Republik. In: Erdmann, Karl D.–Schulze, Hagen (szerk.): Weimar. Selbstpreisgabe einer Demokratie. Düsseldorf, Droste, 1980. 328 sk. 1.

- 62 *Pirker*: i. m. 327.
- 63 *Spiegel*: i. m. 161.
- 64 Vö. pl. *Plato, Alexander von*: KPD und Komintern, Sozialdemokratie und Trotzismus. Berlin, Oberbaumverlag, 1974.
- 65 Vö. *Spiegel*: i. m. 162 skk. 1.
- 66 *Luks*: i. m. 150.
- 67 *Schönhoven*: i. m. 67 sk. 1.
- 68 Vö. *Petzold*: i. m. 86 sk. 1.
- 69 Vö...: Diskussion (mit J. John, H. A. Winker, H. Mommsen, E. Kolb, K. Schönhoven, J. Petzold). In: *Winkler* (szerk.), 99–108.